

ŞARKİYATÇILARIN İSTANBUL’U

MUSTAFA AVCI*

X. yüzyılın önemli Bizanslı şairlerinden, Rodoslu Konstantinos, İstanbul’u “dünyanın arzuladığı şehir¹ olarak nitelendirir. 1204 yılında İstanbul’u ele geçiren Haçlı ordularında bir şövalye olan ve döneminin en önemli tarihçileri arasında gösterilen Geoffroi de Villehardouin’in (ö. 1213) söyledikleri de Rodoslu Konstantinos’un söylediklerini doğrular niteliktedir:

Sizi temin ederim ki Konstantinopolis’i daha evvel görmemiş olanların hepsi şehre gözlerini diktiler, belli ki dünyada bu kadar güzel bir saray olabileceğini hiç akıllarına dahi getirmemişlerdi. Azametli kuleleri ve onu çevreleyen yüksek surları ve şehrin zengin saraylarını ve büyük kiliselerini fark ettiler -ki bu kiliselerin sayısı o kadar fazlaydı ki tüm bunları kendi gözleriyle görmeyen hiç kimse, bunların gerçek olabileceğine inanamazdı- ve diğer tüm şehirlere hükmeden o şehrin büyüklüğünü seyrettiler.²

İstanbul, uzun tarihi boyunca onun dışında kalanlar tarafından hep sahip olunmak ve keşfedilmek istenen bir mekân olarak merak ve tarif edilmiştir. Bu hâlin içinde bir arzu merkezi ve nesnesi olan kentin tarihi yoğun savaşların, kuşatmaların ve müzakerelerin içinde şekillenmiştir.

İstanbul’un macerasının en önemli dönüm noktalarından birisini Roma İmparatoru I. Konstantinos’un (306-337) Byzantion şehrini imar edip 330 yılında Doğu Roma İmparatorluğu’nun yeni başkenti ilan etmesi oluşturur. Byzantion şehri, bundan böyle Konstantinopolis olarak anılır. Şehrin pek çok defa ele geçirilmeye çalışıldığı ve kuşatmalar yaşadığı bilinmektedir. IV. Haçlı Seferi sırasında şehri ele geçiren (1204) Haçlı ordularının elinde ağır bir tahribat ve yağmaya uğrar. Burada kurulan Latin devleti, 1261’e kadar ayakta kalır ve Konstantinopolis şehri tekrar eski sahiplerinin eline geçer.

Müslüman coğrafyanın batısında, Hristiyan Roma’nın doğusunda yer alan Konstantinopolis’in “medeniyetler coğrafyası” bağlamındaki yeri oldukça değişkendir. Şehir, kuruluşundan 1453’teki Türk fethine kadar Batılılar tarafından Garp coğrafyasının uç şehri olarak kabul edilmiş, 1453 yılından sonra ise artık bir Şark başkenti olarak görülmeye başlanmıştır³ ve Garp’ın Şark algısını önemli ölçüde biçimlendiren temel mekânlardan birisi olmuştur.

Artık Batılıların havsalasında Şarki bir şehir olarak görülen İstanbul, yine de pek çok kaynak tarafından Avrupa ve Asya kıtalarının birleştiği yer olarak kabul edilmiştir, bu noktada coğrafi kıtaların Garp ve Şark medeniyetleri ya da Avrupa ve Asya uygarlıklarıyla her zaman kesişmediğini belirtmekte de fayda var. İki kıtanın birleştiği yerde konumlanan bu şehir yine de çok kültürlü yapısıyla Garp ile Şark’ın ve de Garplı ile Şarklının birbirleriyle sıkça karşılaştıkları yer olmuştur. Bu öyle sadece dinler arası bir karşılaşma olarak algılanmamalıdır, zira Batılı Hristiyanlar, Doğuluyu her ne kadar ağırlıklı olarak Müslümanlar için kullanmışlarsa da, aslında Hristiyan, Yahudi ve de başka dinlere mensup olan bazı insanları da Şarklı olarak görmüşlerdir.

Bu yazıda Şarkiyatçıların veya daha geniş bir ifadeyle Şarkiyatçı bakış açısına sahip metinlerin, nasıl bir İstanbul imgesine sahip oldukları anlatılmaya çalışılacaktır. “Şarkiyatçı Edebiyatta İstanbul” başlığı altında incelenebilecek eserlerin sayısı ve türü fazla olmakla beraber, bu yazıda temel olarak seyahatnameler ele alınacak ve bunların dışında mektup, roman, hikâye, masal, tiyatro ve şiirlerden de örnekler verilecektir. Bunlar arasında seyahatnameler ve mektuplar genelde kurgusal olmamakla birlikte, okuyucuların dimağındaki Şark imgesi beklentisini besleyen, onu üreten ve yeniden dönüştüren kulaktan dolma, masalsı ve hayal ürünü bilgilere de yer vermişlerdir. Bu örneklerin yanında

* New York Üniversitesi

1 Norman Hepburn Baynes, *The Byzantine Empire*, New York 1926, s. 11.

2 Geoffroi de Villehardouin, *Chronicles of the Crusades*, New York 1963, s. 58-59.

3 Joseph W. Lew, “Plague of Imperial Desire: Montesquieu, Gibbon, Brougham and Mary Shelley’s the Last Man”, *Romanticism and Colonialism: Writing and Empire, 1780-1830*, ed. Timothy Fulford ve Peter J. Kitson, New York 2005, s. 264.

tamamen kurgusal olsalar da bazı tarihî gerçekliklerden beslenen hayalî seyahatnameler de (örneğin bazı bölümleri İstanbul'da geçen Voltaire'in (d. 1694-ö. 1778) *Candide*'i (1759), Priscilla Wakefield'in (d. 1751-ö. 1832) *Genç Seyyahlar* (1801) adlı kurgusal seyahatnamesi gibi) Şark'tan hayalî mektuplar da mevcuttur (Montesquieu'nün (d. 1689-ö. 1755) *İran Mektupları* (1721) gibi). Bu literatürdeki önemli noktalardan birisi hakiki seyahatnamelerin bir bilgi kaynağı olarak, gerçeklikle kurdukları bağları sağlam olmak kaydıyla roman, romans, hayalî seyahatname gibi kurgusal türlere tercih edilmemiş olmasıdır.⁴ Hatta Lady Julia Pardoe'nin (d. 1689-ö. 1762) örneğinde beğeni, kurgusal ürün lehinedir; zira *Haremde Aşk* (1839) adlı romanı, *Athenaeum* dergisi tarafından, günlüklerinde paylaştığı hakikatlere göre daha fazla beğenilmiştir.⁵

Tam da bu noktada seyahat literatürünün ne tamamen gerçekleri yazan ne de sadece masalsı anlatılar sunan bir metin tipi olarak görülmesi gerektiğinin altı çizilmelidir. Bir ara tür olarak seyahatname, bu yazının ilgi alanına giren metinler toplamı içinde en sık karşılaştığımız türdür. Dolayısıyla bu yazıda da en çok seyahatnamelerden yararlanılacaktır. Zaten kurgusal ürünler ve seyahatnameler arasında çok önemli bir besleme-geri besleme ilişkisi vardır. Montesquieu, Voltaire ve John Locke (ö. 1704) gibi Aydınlanma Çağı'nın önemli çığır açan yazarları da eserlerinde seyahatnamelerden faydalanmışlardır.

Seyahatnameler İstanbul'la ilgili çok detaylı bilgiler verseler de, yine de belirli güzergâhlar, rotalar, turistik yerlere daha fazla önem vermişlerdir. Şarkiyatçı literatür ağırlıklı olarak seyahat literatüründen beslenmiştir ve bu beslenme durumu şiir, roman, öykü, masal, tiyatro gibi kurgusal türlerin hepsi için geçerlidir. Bu yazıda kullanılan seyahatnameleri ve bahsedilen anlatıların çerçevesini de seyahatname dışındaki türler belirlemektedir. Yazı, özellikle romantik oryantalizmin etkili olduğu XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde eserlerini vermiş ve de birbiriyle yakın ilişki içinde olmuş Lord Byron (ö. 1824), Mary Shelley (ö. 1851), Percy Shelley (ö. 1822), Thomas Hope (ö. 1831), Charles Macfarlane gibi seyahatname dışında da ürünler vermiş ve birbirlerini yakından tanıyan yazarların İstanbul anlatılarını seyahat literatürü ile kesiştiği ölçüde temel almaktadır.

4 Reinhold Schiffer, *Oriental Panorama: British Travellers in 19th Century Turkey*, Amsterdam, Atlanta 1999, s. 345.

5 Schiffer, *Oriental Panorama*, s. 345.

İstanbul'a Gelenler Kimlerdi?

Edward Said (ö. 2003), her ne kadar Şarkiyatçılık ve Batı emperyalizmi arasında bir bağ kuruyor ve Şarkiyatçılık kitabının başlangıç tarihi olarak 1798 yılını, yani Mısır'ın Napolyon (1804-1815) tarafından işgalini alıyorsa da,⁶ bir araştırma objesi olarak Şark'ın ve de bir araştırma disiplini olarak Şarkiyatçılığın tarihi çok daha eskilere gider. İlginçtir ki ilk Şarkiyatçı⁷ olarak kabul edilen Guillaume Postel'in (ö. 1581) 1536 yılındaki İstanbul seyahati, Şarkiyatçılık tarihinde bir milattır. Postel, Fransa Kralı I. François (1515-1547) tarafından gönderilen elçilik heyetinin resmî çevirmeni olarak İstanbul'da görev yapmıştır ve bu heyetin görüşmeleri birçok gelişmenin yanında, Fransa'ya kapitülasyonların verilmesiyle ve Levant'ta Fransız ticaretinin başlamasıyla sonuçlanmıştır. Postel'in bir diğer görevi de Fontainebleau'daki Kraliyet Kütüphanesi için İstanbul'dan nadir el yazmaları toplamaktı, bu yüzden de: "Levant'taki Fransız ticareti, Fransız sarayı tarafından desteklenen, Şarkiyatçılığın doğuşunu ve Fransız sarayının himaye ettiği ve desteklediği ilk Şarkiyatçı da Guillaume Postel olmuştur."⁸

İstanbul'da bulunan Şarkiyatçıların büyük çoğunluğunu devletlerin girişimi ve desteğiyle yapılan ticaret ve elçilik hizmetleri için İstanbul'a gelen tüccarlar ve elçiler oluşturuyordu. Bu görevliler çoğu zaman yine aynen Postel örneğinde olduğu gibi, Avrupa'daki saray kütüphaneleri için kitaplar, antik el yazmaları ve sanat eserleri toplamakla mükelleftiler; örneğin, Antoine Galland (ö. 1715). Tüccarların ve elçilerin dışında; sanatçılar, din adamları (özellikle XIX. yüzyılda misyonerler), hacılar, maceraperestler, askerler, arkeologlar, jeologlar, coğrafyacılar, esirler ve kaçakçılar gibi oldukça farklı zümrelere mensup seyyahlar için de İstanbul uğrak bir yer olagelmıştır. Antik Yunan medeniyetine ilgi duyanlar, İncil'in kutsal saydığı yerleri görmek isteyenler ve de bilimsel amaçlarla gelenler özellikle XIX. yüzyıl ortalarından sonra yerlerini modern anlamdaki turiste bırakmaya başlamıştır.

İstanbul'a kara yoluyla gelmenin zorluklarından dolayı pek çok seyyah deniz yoluyla gelmeyi tercih etmiştir. İstanbul'a deniz yoluyla gelenler iki rota izlemişlerdir: Birincisi önemli liman kentlerini takip eden İzmir, Çanakkale ve İstanbul güzergâhı, ikincisi ise Tuna Nehri boyunca önemli şehirleri takip edip

6 Edward W. Said, *Orientalism*, London 2003, s. 42.

7 Ina Baghdiantz McCabe, *Orientalism in Early Modern France Eurasian Trade: Exoticism, and the Ancien Régime*, Oxford, New York 2008, s. 15-36.

8 McCabe, *Orientalism in Early Modern France Eurasian Trade*, s. 58, 46.

1- Eyüp sırtlarından İstanbul (Melling)

Karadeniz'e inen ve ardından da İstanbul'a ulaşan güzergâhtır. 1830'larda başlayan "ticari amaçla gemiyle yolcu taşımacılığı seferleri ile Türkiye'ye turistik gezi için gelenlerin artması birbiriyle örtüşür." Bu gelişmeden önce İstanbul'a ve Doğu'ya gelenlerin seyahatleri diplomatik, askerî ya da ticari sebeplerden dolaydır ve bu seyahatler için ticari gemiler ve askerî gemiler dışında bir seçenek de yoktur.⁹

Seyyahların cinsiyeti de büyük ölçüde anlatıları şekillendirmiştir, bu noktada belirtmekte fayda vardır ki İstanbul'a gelenlerin ezici çoğunluğu erkektir ve bu yüzden de anıları, mektupları ya da seyahat notları basılanların da çoğu erkek yazarlardır. Gelen kadın yazarların büyük bir çoğunluğu da devlet göreviyle İstanbul'a gelen eşleri nedeniyle İstanbul'da bulunmuşlardır ve erkeklere yasak

olan mekânlara girebilmeleri onlara harem ve kadınlar hamamı gibi Şarkiyatçılar arasında en çok merak edilen ortamları gözlemleme imkânı vermiştir. Bu kadınların arasından yine eşi Edward Wortley Montagu'nun (1716-1718) elçilik görevi nedeniyle İstanbul'a gelmiş ve hemen kısa bir sürede Türkçe öğrenerek üst sınıflardan kadınlarla tanışmış olan Lady Mary Wortley Montagu'nun yeri çok ayırdır. Montagu, kendisinden sonraki 150 yıl boyunca Doğu'ya ve özellikle İstanbul'a gelen seyyahları heyecanlandırmış, çok sayıda yazara ilham olmuş ve İstanbul ile henüz İstanbul'a gelmeden vuku bulan karşılaşmaları şekillendirmiştir.

Şark Despotizmi ve Harem Fantezileri: *Binbir Gece Masalları*

Şehirle ilk karşılaşma deneyimlerinden bahsederken, sadece fiziksel olarak o şehirle ilk karşılaşma

⁹ Schiffer, *Oriental Panorama*, s. 58.

deneyiminden bahsetmek, Konstantinopolis örneğinde epey yetersiz kalır. İstanbul’la ilk tanışma, İstanbul’un gıyabında Avrupa’da vuku bulur ve İstanbul’a gelen seyyahların neredeyse hepsi, gerçek buluşmaya İstanbul’la ilgili bilgi, yargı ve önyargılarla beraber gelirler. Osmanlı ile ilgili okuyabilecekleri yayın sayısı çok fazladır; örneğin, İlber Ortaylı’nın verdiği rakamlara göre sadece XIX. yüzyılda Osmanlılarla ilgili seyahatname türünde 5.000’den fazla kitap basılmıştır.¹⁰

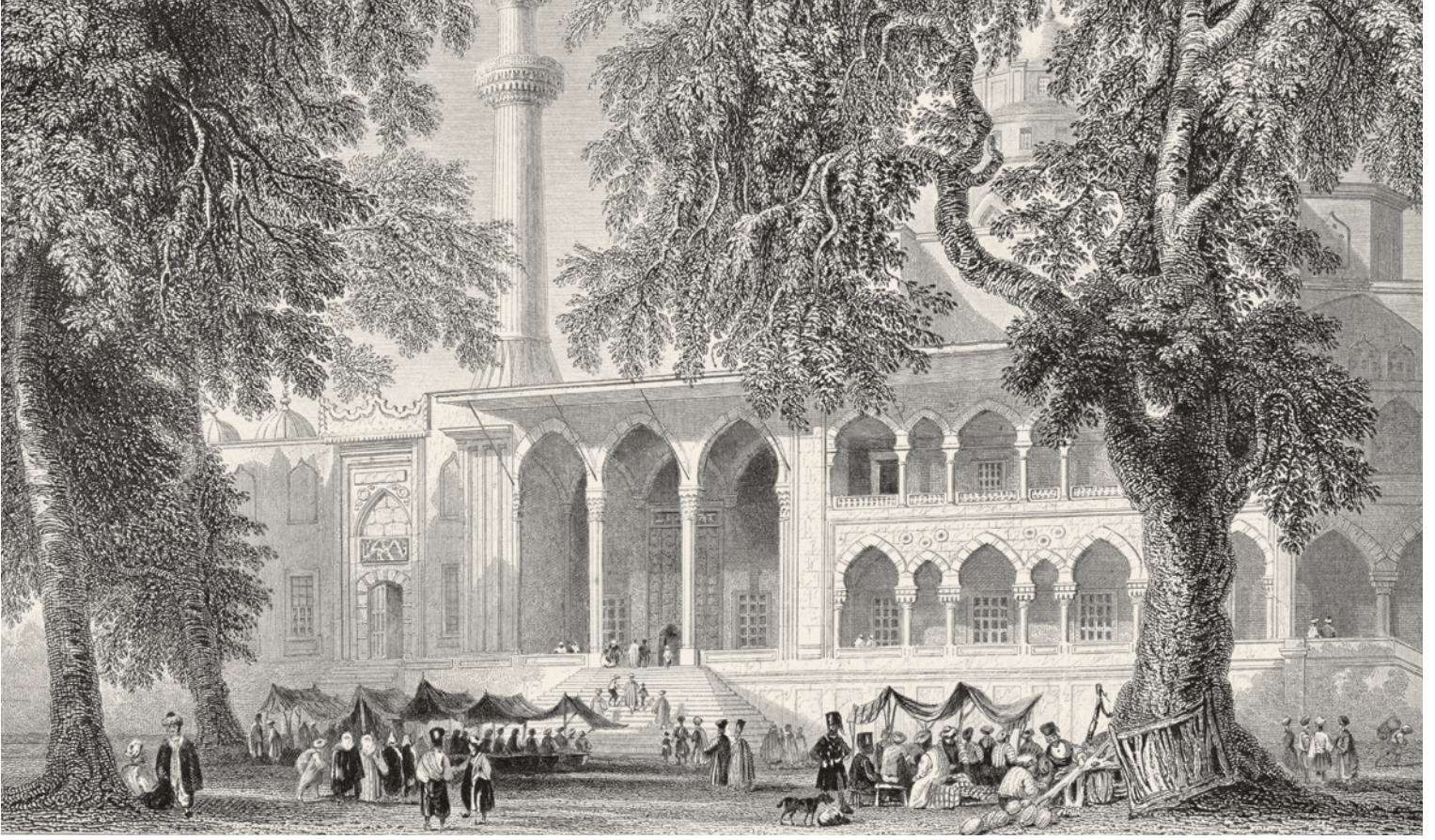
Bu yazıda iki temel dönem ve anlatı ele alınacaktır: Birincisi Aydınlanma Çağı düşünürlerini fazlasıyla meşgul etmiş olan Doğu despotizmi anlatısı, ikincisi

¹⁰ İlber Ortaylı, *Osmanlı’yı Yeniden Keşfetmek*, İstanbul 2006, s. 86. Ayrıca Esra Danacıoğlu, sadece XVI. yüzyılda, Türkleri konu alan üç binin üzerinde yayın olduğunda bahseder (Esra Danacıoğlu, *Geçmişin İzleri: Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*, İstanbul 2001, s. 64).

ise XIX. yüzyıla beraber ortaya çıkan romantik Şarkiyatçılık.

İstanbul’la ilk karşılaşmalar, içinde İstanbul’un geçtiği ya da geçmediği masallarla, romanlarla, seyahatnamelerle, şiirlerle, tiyatro oyunları ve şarkılarla ve şiirlerle olur. Aydınlanma Çağı’nda, seyyahların akıllarındaki Doğu imgesi yoğun bir şekilde masallar, fabllar ve de Şark despotizmi anlatıları ile biçimlenmiştir.

Şark despotizmi anlatısı Avrupa’da tam da “modernitenin sosyal ve politik yapılarının oluştuğu, rasyonel ve sivil bir toplumun demokratik özgürlüklerin, yurttaşlığın, güçler ayrılığının temellerinin atıldığı bir dönemde ve tüm bu çabaların tam tersi bir imge olarak ve bu çabalara koştur bir şekilde bunların fantazmik ötekisi olarak” icat edilmiştir. Bu fantezi, sayısız seyyahın anlatıları ve bunların kurgusal “geri

2- Eminönü Yeni Valide Camii (Bartlett)

beslemeleri” ile giderek daha da büyümüştür.¹¹ Özellikle XVII ve XVIII. yüzyılda Montesquieu, Voltaire ve John Locke gibi Aydınlanma Çağı yazarlarının bu konuda yazdıkları bu açıdan belirleyici ve önemlidir.

Neredeyse İstanbul’a gelen bütün seyyahlar tarafından bilinen *Binbir Gece Masalları* her ne kadar zaman ve mekân olarak Osmanlı İstanbul’unu hikâye ediyor olmasa da, Batı’nın Osmanlı algısını önemli bir ölçüde şekillendirmiştir. Bu masallar İstanbul’da geçmemektedir, fakat masalların Avrupa’da tanınmaya başlamalarına neden olan olaylar silsilesi İstanbul’da başlar. Antoine Galland, 1690’larda İstanbul’dayken bulduğu *Denizci Sinbad’ın Masalı* (*The Tale of Sindbad the Sailor*) adlı el yazmasını Fransızcaya çevirir ve 1701 yılında yayımlar. Galland, Sinbad’ın ilgi çekmesi üzerine de *Binbir Gece Masalları*’nı çevirmeye ve yayımlamaya karar verir. İlk olarak Fransız okuyucularla tanıştıran *Binbir Gece Masalları* kısa süre içinde İngilizce, Almanca, İtalyanca, Flemenkçe, Rusça gibi pek çok dile çevrilir.

¹¹ Mladen Dolar, “Introduction: The Subject Supposed to Enjoy”, *The Sultan’s Court: European Fantasies of the East*, London, New York 1998, s. xi.

Araplara ait olup olmadığından dahi emin olunamayan bu edebî ürünler, yeri geldiğinde Batılılar tarafından Osmanlı İstanbul’unu bile gerçekçi bir şekilde tasvir edebilme kapasitesine layık görülebilirler. Beattie, her ne kadar Doğu’yu görmemiş idiye de, Doğu’yu gören ve İstanbul’a eşinin elçilik görevi için gelen Lady Montagu da *Binbir Gece Masalları* hakkında benzer görüş bildirir, Montagu’nun kız kardeşine yolladığı 10 Mart 1718 tarihli mektubunda, *Binbir Gece Masalları*’nın bu ülkeden birisi tarafından yazıldığını ve gerçekleri (büyüler dışında) aynen yansıttığını yazar.¹²

Doğu despotizmi anlatısının ve buna ek olarak *Binbir Gece Masalları*’nın ilgilendikleri en temel konular; saray ve dolayısıyla haremdir. Şark despotizminin kaynağı olarak pek tabii ki saray görülmektedir, karşısında hiçbir güç tanımayan bu iktidarın en çok etkilediği kişiler de haremde tutsak edilmiş kadınlardır. Bu anlatının en temel parçalarından birisi Türk erkeğinin aşırı ve sapkın cinselliği yönündeki inanış olmuştur. Buna göre Türk erkeği Avrupalı erkeğe oranla, hayvani yönleri daha ağır basan bir yaratılıştadır ve temel güdülerinin üstündeki

¹² Dolar, “Introduction”, s. 5.

zihinsel kontrolü Avrupalılara göre çok düşüktür.¹³ Yine bu inanış haremde bir umumhane, cariyeleri de birer hayat kadını gibi algılamıştır.

Harem ile ilgili hikâyelerin ve tiyatro oyunlarının pek çoğunda geçen ve Hürrem Sultan'ın, Müslüman olmadan önceki ismi olduğu düşünülen Roxelane (Roxane, Roxana), Richard Knolles'un 1603 yılında basılan *General History of the Turks* (Türklerin Genel Tarihi) adlı kitabı ile Avrupa'da ünlenmiştir.¹⁴ Isaac Bickerstaffe'nin (ö. 1812?) *The Sultan, or a Peep into the Seraglio* (Sultan ya da Sarayı Dikizlemek) (1775) isimli oyununda bulunan Roxalana adındaki karakter, daha sonra Konstanze karakteri olarak Mozart'ın (d. 1756-ö. 1791) çok ünlü *Die Entführung aus dem Serail* (Saraydan Kız Kaçırma) adlı operasında da yer alacaktır.¹⁵ Bu isimler, XVIII. yüzyıl boyunca o kadar yaygın ve önyargılı bir şekilde kullanılmıştır ki "Roxana" kelimesi artık "hayat kadını" ile ve saray da Avrupa'daki umumhane ile eş anlamlı olarak kullanılmaya başlanmıştır.¹⁶

Harem anlatılarındaki bu "aşırı" ve "sapkın cinsellik" neredeyse günümüze kadar devam eder. Bütünüyle erkeği özne kabul eden ve kadını nesneleştiren bu anlatıların yanında, Lady Montagu'nun yazdıkları kadınların özne olma durumlarını göstermeleri bakımından çok farklı bir yerde durur, zira Lady Montagu haremde yaşayan saraylı kadınlarla kurduğu ilişkiler sonucunda, haremde ve örtünmenin Avrupa'da sanıldığı aksine kadına onu çok daha özgürleştiren bir alan tanıdığını düşünür:

Aaron Hill¹⁷ ve diğer seyahat yazarlarının oldukça müşfik bir şekilde Türk kadınlarının acınacak hâldeki mahpusluklarına yas tutmalarını izlemek çok keyifli. Oysa o kadınlar, belki de evrendeki tüm kadınlardan daha hürler ve kaygılardan uzak, aralıksız bir şekilde keyif sürüyorlar.¹⁸

XVII ve XVIII. yüzyıllarda şu ana kadar bahsettiğimiz *Binbir Gece Masalları* gibi fabl ve masal türünde kurgusal anlatılar daha önemli iken, XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başlarında romantik Şarkiyatçılığın İngiltere'de önem kazanmasıyla, Doğu'yu benzeşim aracılığıyla anlamının yerini daha yoğunlaşmış ve gelişmiş bir Şark ilgisi alır.¹⁹ Buna bir örnek vermek gerekirse; haremdeki kadınları, Avrupalı hemcinsleriyle benzer problemler yaşayan ve onları şehvetli Türkün yahut siyah hadım ağasının kurbanları olarak gören anlatılar²⁰ XVIII. yüzyılın sonlarına doğru romantik Şarkiyatçılıkla birlikte yerini "Doğulu harem kadınına kendisine mıknaş gibi çeken, Batılı kahramana (ya da antikahramana)"²¹ bırakır.

Bu kahraman büyük ölçüde Byronvari bir kahramandır, Don Juan örneğinde olduğu gibi kadınları kendisine mıknaş gibi çeker. *Don Juan*'ın beşinci kantosunda esir alınan ve İstanbul'daki köle pazarına getirilen Don Juan'ın, sultanın gözdesi Gülbeyaz tarafından satın alınması ve kadın kılığında saraya sokulmasının ardından ona göz koyan Gülbeyaz'ın Don Juan'a sahip olamaması ve yine haremdeki cariyelerden biri olan Dudu'nun Don Juan'ın cazibesine karşı koyamaması bu duruma örnek olarak verilebilir. Görüldüğü üzere romantik Şarkiyatçılıkta da Doğu despotizmi ve harem anlatıları hâlâ devam eder.

Romantik Oryantalizm, Philhellenism, Pitoresk ve Veba

Lord Byron'un, İstanbul'a gelmeden önce okuduklarına bakarsak oldukça kapsamlı bir liste ile karşılaşırız. Lord Byron sadece Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili değil, Doğu ile bulabildiği hemen her şeyi okuduğunu günlüklerinde ve mektuplarında belirtmiştir, Osmanlı ile ilgili Lady Mary Wortley Montagu'nun ve Baron De Tott'un (ö. 1793) seyahatnamelerini ve bulabildiği tüm diğer seyahatnameleri, Dimitrie Cantemir'in (Kantemiroğlu) (d. 1673-ö. 1723), Richard Knolles'un (d. 1545-ö. 1610), Vincent Mignot'un (d. ?-v. ?) ve Paul Rycaut'un (d. 1629-ö. 1700) Osmanlı tarihi kitaplarını ve *Binbir Gece Masalları*'nı okuduğunu, Thomas Moore'nun (d. 1779-ö. 1852) Lord Byron biyografisinden öğreniriz.²²

¹³ Schiffer, *Oriental Panorama*, s. 253.

¹⁴ Roderick Cavaliero, *Ottomania: The Romantics and the Myth of the Islamic Orient*, New York 2010, s. 37.

¹⁵ Cavaliero, *Ottomania*, s. 37.

¹⁶ Ros Ballaster, *Fabulous Orient Fictions of the East in England, 1662-1785*, Oxford, New York 2005, s. 16.

¹⁷ Aaron Hill, 1685-1750 arasında yaşamış ve doğuya da seyahat etmiş bir İngiliz yazardır.

¹⁸ Ruth Bernard Yeazell, *Harems of the Mind: Passages of Western Art and Literature*, New Haven 2000, s. 84.

¹⁹ Cavaliero, *Ottomania*, s. 192.

²⁰ Ballaster, *Fabulous Orient Fictions of the East in England*, s. 365.

²¹ Ballaster, *Fabulous Orient Fictions*, s. 365.

²² Thomas Moore, *The Life of Lord Byron with His Letters and Journals and Complete in One Volume*, London 1844, s. 46-47, 119.

3- Osmanlı erkek ve kadınlarının günlük eğlenceleri (Brue)

Doğu ilgisinin en temel sebeplerinden birisi Antik Yunan edebiyatının Avrupa'daki okullarda okutulmaya başlanmasıdır. Bu ilgi tarafından beslenen bir diğer neden de üst sınıftan Avrupalı gençlerin yaptığı Büyük Gezi'nin (Grand Tour) sınırlarının İstanbul'u içine alacak kadar genişlemesidir.²³ Philhellenism ya da Yunan hayranlığı olarak adlandırılabilir bu ilgi, İstanbul'a gelmiş olan romantik Şarkiyatçıların hepsinde ortaktır.

Romantik Şarkiyatçılığın, Doğu'yu algılamada getirdiği en temel değişiklikler görsel temsilin yalnızca mimari ve sanat dallarında değil, aynı zamanda

²³ Philip Mansel, "The Grand Tour in the Ottoman Empire, 1699-1826", *Unfolding the Orient: Travellers in Egypt and the Near East*, ed. Paul Starkey, Janet Starkey, Reading 2001, s. 41-65.

4- Şarkiyatçıların merak ettikleri padişah haremünün en nüfuzlu kadınlarından haseki sultan (Ferriol)

yazılı türlerde de önem kazanmaya başlamasıdır. Reinhold Schiffer, bunu pitoresk stilin gittikçe önemini artırmasına da bağlar.²⁴ İstanbul'a "süblim" bir deneyim yaşamaya gelmiş olan seyyahlar, özellikle XIX. yüzyılın başlarından itibaren belirtmeye başlar. İngiltere'deki pitoresk modası ve seyyahların İstanbul'a olan ilgisi arasında da önemli bir bağ vardır. Her şeyden önce belirtilmesi gereken nokta şudur ki özellikle İngiliz seyyahların İstanbul'u estetize edişlerinde, "İstanbul'u yalnızca resmedişlerinde değil, aynı zamanda İstanbul'u tarif edişlerinde"²⁵ bile bu kavram önemlidir. 1770'lerde İngiltere'de başlayan

²⁴ Schiffer, *Oriental Panorama*, s. 135-139.

²⁵ Schiffer, *Oriental Panorama*, s. 137.

5- Aynalıkavak Kasrı ve Tersane (Melling)

bu estetik ideal, gittikçe önem kazanır ve yaygınlaşır, bu durumun İstanbul'a gelen seyyahları etkilediğinin örnekleri olarak Charles Pertusier, Antoine Ignace Melling (ö. 1831) ve James Stuart'ın seyahatnameleri verilebilir.²⁶

Lord Byron da İstanbul'un pitoresk görüntülerinden bahseder, detaylı bir şekilde İstanbul Limanı'nda demirlemiş bir Türk savaş gemisinin nasıl şiirsel bir görüntü oluşturduğunu anlatır.²⁷ Ayrıca *Don Juan*'ın on birinci kantosunda da İstanbul'dan, "pitoresk Konstantinopolis" diye söz eder.²⁸ Aşağıdaki örnek ise beşinci kantonun üçüncü sekizliğinden:

Serpıştırılmış saraylar Avrupa ile Asya kıyılarına;
Süslenmiş okyanusvari akıntısının
Şurası burası yetmiş dört toplularla
Sofya'nın kubbesinde ışıltısı altının
Serviler büyür; Uludağ yüksek ve tepesi akça
Oniki adalar ve fazlası rüyamda dahi görsem
şaşıracığımın...
Az çok anlatır, bu manzarayı işte önüme serilen
Büyüleyici Mary Montagu'yu bile büyüleyen²⁹

²⁶ Örnek olarak 1795 yılında basılan Alessandro Bisani ve James Stuart'ın *A Picturesque Tour Through Part Of Europe, Asia, and Africa*; Antoine-Ignace Melling'in 1807'de basılan *Voyage pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore*; Charles Pertusier'in 1815 yılında basılan *Promenades Pittoresques dans Constantinople*; Aubrey de Vere'nin 1850 yılında basılan *Picturesque Sketches of Greece and Turkey* ve Louis Enault'un 1855 tarihli *Constantinople et la Turquie* kitapları verilebilir.

²⁷ George Gordon Noel Byron, *The Works of Lord Byron: Complete in One Volume*, Francfort 1826, s. 685.

²⁸ Moore, *The Life of Lord Byron with His Letters*, s. 108.

²⁹ Moore, *The Life of Lord Byron with His Letters*, s. 108.

Byron gibi, Thomas Hope de, önemli bir kısmı İstanbul'da geçen romanı *Anastasius*'u yazmak için tam sekiz sene Osmanlı İmparatorluğu'nu ve Doğu Avrupa'yı dolaşmıştır.³⁰ Hope'nun romanı da İstanbul'u çok yoğun pitoresk bir şekilde anlatır. Bir roman olsa da Doğu'yu o kadar şairane ve başarılı bir şekilde resmetmiştir ki Charles MacFarlane, Thomas Hope'ye adadığı *The Armenians: A Tale of Constantinople* (Ermeniler: Bir Konstantinopolis Masalı) adlı romanının önsözünde bu durumu şöyle dile getirir:

Sizin Doğu resminizin, büyük şairane özelliklerine, öyle hissediyorum ki hiçbir şey eklenemez (...) Daha karmaşık bir hikâye bulmak ya da süslemek daha kolay olabilirdi, ama ben bu hikâyeyi sadece bir lokal ve pitoresk betimleme aracı olarak kullandım.³¹

İstanbul'a gelen seyyahlar, çoğunlukla büyükelçiliklerin bulunduğu ve nüfusunu ağırlıklı olarak Levantenlerin oluşturduğu Pera'da kalmışlardır. Devlet göreviyle gelenler ya da soylular elçiliklerde misafir edilmişlerdir. 1830'larda gelen Alexander Kinglake (d. 1809-ö. 1891), rehberi Misseri'nin kendisini götürdüğü Giuseppine'nin pansiyonunda kalmıştır. Misseri daha sonra İstanbul'daki Avrupai anlamdaki ilk oteli, Hotel d'Angleterre adıyla açacak ve kısa zamanda çok büyük

³⁰ Reşat Kasaba, "The Enlightenment, Greek Civilization and the Ottoman Empire: Reflections on Thomas Hope's *Anastasius*", *Journal of Historical Sociology*, 2003, c.16, sy.1, s. 7.

³¹ Charles MacFarlane, *The Armenians: A Tale of Constantinople: By Charles Mac Farlane*, London 1830, c. 1, s. iii-vii.

6- İstanbullu hanımlar mangala oynarken (Ferriol)

aşarıya ulaşacaktır.³² İstanbul'da Misseri gibi rehberlik ve çevirmenlik yapan bir diğer önemli karakter de Mustafa'dır (Mustapha). İstanbul'daki İngiliz elçiliğinde dragoman (tercüman) olarak hizmet veren Mustafa, aslında "İsviçre'nin Alman illerinden birisinde doğmuş, henüz bir çocukken Cezayirli tarafından esir alınmış, ardından onu Müslüman yapan ve sonunda da azat eden Mısırlı bir tüccara köle olarak satılmış. Sonra da Konstantinopolis'te İngiliz elçiliğinde dragoman olarak çalışmaya başlamış."³³ Mustafa aynı zamanda, James Justinian Morier'in (ö. 1849) 1834'te basılan *Aysha* isimli üç ciltlik romanında bir karakter olarak da yer alır. Belli ki Morier'in onu tanıdığı zamanlarda (1808-1816 yılları arasında)³⁴ hâlâ uzun mesafe kuryeliği yapmakta olan Mustafa, James Baillie Fraser'in (ö. 1856) 1834'te yazdığına göre, artık yaşlanmış olduğu için eskiden olduğu gibi uzaklara kuryelik yapmayan, İstanbul içinde rehberlik hizmeti veren bir adamdır. Ancak

Mustafa'nın iki damadı artık bu kuryelik işini devralmıştır ve Mustafa da uzağa gidenlere tavsiye ve donanım sağlamak gibi hizmetlerde bulunmaktadır. Fraser, seyahatnamesinde Mustafa'nın hizmetlerinden memnun kaldığını ve onu kesinlikle tavsiye ettiğini yazar.³⁵ Mustafa'nın misafirlerini sadece seyahatçıların istediği yerlere değil, kendi istediği yerlere de götürdüğünü yine Fraser'den öğreniyoruz. Fraser'i ve beraberindekileri bir parfümeriye götürmekte ısrar eden ve götürülen Mustafa'nın bu hareketinden aslında önemli bir bilgi ediniyoruz; demek ki İstanbul'u gezen seyahatçıların gezdikleri yerlerin benzer olması sadece Avrupalıların görmek istedikleri yerlerin aynı olmasından kaynaklı değildir; bu güzergâhlardaki benzerliklerin bir kaynağı da rehberlerin onları benzer güzergâhlarda gezdirmesi olabilir.

William Knight de "İstanbul'un en önemli yerlerini görmek için en iyi rehberin" Mustafa olduğunu belirtir ve "Kısa zamanda çok yer görmek isteyen birisi için hizmetleri paha biçilmezdir." diye ekler. Knight, İstanbul hakkındaki en iyi kaynak olarak gördüğü Miss Pardoe'nun (ö. 1862) *City of the Sultan* (Sultanın Şehri) ve ondan sonraki en iyi ikinci kaynak olarak Adolphus Slade'nin (ö. 1877) *Record of Travels* (Seyahat Notları) kitabında İstanbul'da görülecek yerlerle ilgili kullanışlı bilgilerin olduğunu belirtir ve aynı zamanda İstanbul'da haftalık görülecek yerler listesi paylaşır, bu liste günümüz okuyucularına bir fikir vermesi açısından önemlidir.³⁶

Pazar: Pera'daki Frenk kiliseleri, iki mezarlık, Galata Kulesi'ne çıkış.

Pazartesi: Köprü, Tersane, Kâğıthane, Harp Okulu ve Okmeydanı.

Salı: Yedikule, İstanbul'un surları, gündüz Eyüp, öğlen Galata'daki Mevlevîhane'de sema gösterisi yapan dervişler, akşam Tophane.

Çarşamba: İstanbul'un pazarları, hamamları, esir pazarı, Serasker Kulesi'ne çıkış, Süleymaniye Camii'nin içi, tımarhane.

Perşembe: Kız Kulesi, Üsküdar'da Selimiye Kışlası

Cuma: Sultanın cuma namazı için camiye giderkenki geçit töreni, Küçüksu, Galata'da Mevlevî dervişleri.

Cumartesi: Yahudi havrası, Tarabya ve Büyükdere'ye at gezisi ve Boğaziçi'nden kayıkla Tophane'ye gelişi.³⁷

32 Schiffer, *Oriental Panorama*, s. 166.

33 James Justinian Morier, *Aysha, the Maid of Kars: In Three Volumes*, London 1834, c. 1, s. 10-175.

34 Morier Doğu'da seyahatlerini 1808 ile 1816 yılları arasında yapmıştır (bkz. James Justinian Morier, *A Journey Through Persia, Armenia, and Asia Minor, to Constantinople, in the Years 1808 and 1809*, London 1812; James Justinian Morier, *A Second Journey Through Persia, Armenia, and Asia Minor, to Constantinople, Between the Years 1810 and 1816*, London 1818).

35 James Baillie Fraser, *A Winter's Journey (tartar) from Constantinople to Teheran, with Travels Through Various Parts of Persia*, London 1838, c. 1, s. 168.

36 Benzer listeler diğer rehberlerde de bulunabilir (bkz. örneğin John Murray, *Handbook for Travellers in Constantinople: The Bosphorus, Dardanelles, Brousa and Plain of Troy*, London 1871).

37 William Knight, *Oriental Outlines: Or a Rambler's Recollections of a Tour in Turkey, Greece, & Tuscany*, London 1839, s. 176.

Knight, bu listenin altına ayrıca “İçinde bulunduğumuz yıl Pera’da bir tiyatro açılmış (1839).” diye bir not düşüyor, zira İstanbul’la ilgili Batılıların yaşadıkları en önemli sorun, Avrupalı eğlence sanatlarının henüz Konstantinopolis’te bulunmuyor ya da yaygınlaşmamış oluşudur.

Öncelikle seyahatnamelerde, Konstantinopolis Stamboul (tarihî yarımada), Pera (Haliç’in kuzeyi), Scutari (Üsküdar) ve Chalcedon (Kadıköy) gibi beldelerden oluşan bir şehirler bütünü olarak anlatılır. Gelen seyyahların hemen hepsi pek tabii ki tüm bildikleri Doğu anlatılarının kaynağını oluşturan sarayı ve haremi görebilmek ümidiyle gelirler. Harem konusu her zaman kafalarını kurcalasa da özellikle erkekler için sarayın haremine erişim diye bir şey söz konusu değildir. Fakat en azından sultana ulaşma imkânı vardır. Onu görebilmek için tek fırsat, sultanın cuma namazına gittiği zamandır. Örneğin, Gustave Flaubert (ö. 1880) 1850 yılında bir cuma günü, padişahı görebilmek için Fındıklı Camii’nin önünde, yıkık bir duvarın dibinde beklemiş ve hatta Sultan Abdülmecid (1839-1861), ona ve arkadaşına bakmış idi. Her nedense Flaubert, sultanın sıkıntılı olduğunu yazmıştır: “Soluk benizli, ufak tefek yapılı, siyah sakallı bir zat (Sultan Abdülmecid) başını sağa döndürerek uzun uzun bize baktı. Her hâlimden içinin sıkıldığı belli oluyordu.”³⁸

Saray ve haremden sonra, en çok bahsedilen eserlerin başında Ayasofya gelir, şehirdeki diğer Bizans kalıntılarının durumu da pek çok seyyahın ilgisini çekmiştir. Bazı ziyaretçiler, Ayasofya’nın görkemi karşısında çok etkilendiklerini belirtirken, bir diğer gruptakiler de Ayasofya’nın aslında abartıldığını, söylendiği kadar ihtişamlı olmadığını düşünürler ama her iki durumda da seyyahların ortak beklentisi; seyahatnamelerde bahsedilen ve hep anlatılan o dünyanın en ihtişamlı kilisesi ile karşılaşabilmektir. Örnek vermek gerekirse Lady Montagu, Ayasofya’nın yanında St. Paul Katedrali’nin esamesinin okunmayacağını söylerken; Lord Byron, Seville Katedrali’nin, hem St. Paul’dan, hem de Ayasofya’dan, hem de gördüğü bütün dinî yapılardan üstün bulduğunu belirtir.³⁹

Ayasofya konusunda yazarların ilgisini çeken bir diğer nokta da kilisenin İstanbul’un fethinden sonra cami olarak kullanılması ve bu yüzden de Müslüman olmayanların girmesinin yasaklanmasıdır. Şanslı

olanlar; devlet göreviyle gelenler yahut soylular, saraydan aldıkları izin ile Ayasofya’ya rahatça girerler, bunun yanında bazı seyyahlar da Ayasofya’ya yasak olmasına rağmen gizlice girerler ve içeride domuz eti yiyip şarap dahi içtiklerini yazarlar. Özellikle otellerin açılmasından sonra, seyyahların camilere giriş için, önceden alınmış fermanlar bulduklarını rehber kitaplardan öğreniriz.⁴⁰

Sadabad, Kâğıthane, Boğaziçi köyleri ve Küçüksu gibi mesire yerleri de oldukça sıklıkla ziyaret edilen ve özellikle kadınların da harem dışında görülebildiği yerlerdir. İstanbul’a gelen seyyahların en çok üstünde durdukları konulardan birisi İstanbulluların dinlenmeyi bilmeleri yahut çalışmamalarıdır. Keyif başlığı altında neredeyse tüm seyahatnamelerde bu tür anlatılara rastlanır. Kimi seyyahlar bu durumu olumlu karşılar, kimileri bunu Doğu’ya has geri kalmışlık, boşlamışlık ve tembellek olarak yorumlar.

Türk hamamı da yine en önemli duraklardan bir tanesidir, İstanbul’un hamamları ve tellakları hem erkekler hem de kadınlar için oldukça ilgi çeken konuların başında gelmiştir. Özellikle kadınların sosyalleşebildikleri mekânlar olmaları itibariyle en az harem kadar Şarkiyatçıların ilgisini çekmiştir. Şarkiyatçı fantezilerini süsleyen, pek çok tabloya konu olan kadın hamamları, Lady Montagu tarafından “şehrin bütün haberlerinin anlatıldığı, skandalların icat edildiği kadınlar kahvehanesi” olarak tanımlanmıştır.⁴¹

Erkeklerin sosyalleştikleri başlıca mekân olan kahvehaneler ve Türk kahvesi de yine oldukça detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Kahvehanelerde konuşulan konular, insanların tutumları, hikâye anlatıcılarının, müzisyenlerin ve köçek oğlanların gösterileri seyahatnamelerde kendine yer bulmuş İstanbul hayatından ayrıntılardır. Pera’da ve Galata’da bulunan meyhaneler, köçek takımlarıyla, seyyahların neredeyse vazgeçilmez uğrak yerlerinden birisidir. Bu rakkasları görmeye gelen seyyahlar, kadın kılıfına girmiş erkek dansçıları gördüklerinde neredeyse hep olumsuz tepkiler verseler de köçekleri seyretmekten vazgeçmemişlerdir. Bu durum Lord Byron ve onun okul ve seyahat arkadaşı John Hobhouse (d. 1786-ö. 1869) için de böyledir.⁴²

⁴⁰ Murray, *Handbook for Travellers in Constantinople*, s. 75.

⁴¹ Mary Wortley Montagu, *The Letters and Works of Lady Mary Wortley Montagu*, ed. Lord Wharnclyffe, London 1837, s. 355.

⁴² Bkz. Baron John Cam Hobhouse Broughton, *A Journey Through Albania and Other Provinces of Turkey in Europe and Asia, to Constantinople*, Philadelphia 1817, c. 2, s. 279. Ayrıca bkz. Flaubert, “İstanbul”, s. 83.

³⁸ Gustave Flaubert, “İstanbul”, *Bu Şehr-i İstanbul Ki: İstanbul Üzerine Anılar, Gözlemler, İzlenimler, Sohbetler*, ed. Şemsettin Kutlu, İstanbul 1972, s. 83.

³⁹ Baron George Gordon Byron, *Letters and Journals of Lord Byron*, ed. Thomas Moore, New York 1830, c. 1, s. 176.

7- Anadolu ve Rumeli hisarları ile İstanbul Boğazı (Pardoe)

Köçeklerin dansları ve halk oyunları dışında seyyahların hemen hemen hepsinin ilgisini çeken bir diğer husus da dervişlerin sema ayinleridir. Galata'da seyyahları çeken bir mekân da Mevlevîhane'dir, sema eden dervişleri seyretmeden İstanbul'dan ayrılan seyyah hemen hemen yok gibidir. Dervişlerin semasını izleyen seyyahlar, köçeklerde olduğu gibi konuyu birkaç cümle ile geçiştirmezler; uzun uzun Mevlevî dervişlerini, onların hareketlerini, icra edilen müziği ve kendi izlenimlerini aktarırlar. Bir diğeri de zikirleri nedeniyle "haykıran dervişler" olarak tanıttıkları Rufaî dervişlerinin ayinleridir.

Ayrıca şehrin delilerden, meczuplardan, sakatlardan ve dilencilerden geçilmediği de seyahatnamelerde sıklıkla belirtilir. Bu da bir yandan şehirdeki derviş varlığıyla alakalı olabilecek bir diğer noktadır. Zira pek çok derviş topluluğu, sadece dilenerek geçiniyordu ve delilik-ermişlik sınırı hayli ince bir çizgiydi. Seyyahların oldukça farklı buldukları bir diğer mekân da mezarlıklardır. Seyyahlar, öncelikle şehrin büyük çoğunluğunu kaplayan devasa mezarlıklardan ve bu mezarlıkların güzelliklerinden bahsederler. Mezarlıklardaki yaşlı servi ağaçlarının şehre kattığı güzelliği ve şiirselliği anlatırlar. Hemen hemen hepsi William Knight'in listesinde de görüldüğü üzere mezarlıkları ziyaret ederler. Bu ziyaretleri yaptıkları mezarlıklardan birisi de şu anki Taksim

Meydanı'nın bulunduğu yer olan mezarlıktır. Maksem yapısının yanında başlayan bu mezarlık gayet büyüktür ve Ayazpaşa'dan sahile kadar iner. Burada da hem kadınları hem de erkekleri aynen Küçüksu ve Kâğıthane'de olduğu gibi piknik yaparken ve eğlenirken görmek mümkündür.

Nüfus azalması da Şarkiyatçıların sıklıkla aktardıkları bir diğer meseledir. Büyük mezarlıkları, İstanbul'da nüfusun azaldığı yönünde bir kanıt olarak gören seyyahlar, bunu önemli ölçüde Doğu despotizmine bağlamışlardır. Örneğin, Montesquieu *Lettres Persanes*'te (İran Mektupları) bu durumdan bahseder:

Konstantinopolis ve İsfahan dünyadaki en büyük imparatorlukların başkentleridir; (...) Ama bu şehirler ölüyorlar ve yakında hükümdarları bütün nüfuslarını bu şehirlere getirmezlerse, yok olacaklardır.⁴³

Montesquieu, ahlaki ve fiziksel sebeplere bağladığı nüfus azalmasını, İslam dünyası özelinde çok eşliliğe ve dolayısıyla hareme ve harem kadını kısıtlayan, bunun yanında da erkekleri iktidarsızlaştıran ve güçsüzleştiren etkilerine bağlamıştır.⁴⁴ Nüfus yoğunluğunun düşük olduğu yerler, antik şehirlerin yıkıntıları, İstanbul özelinde mezarlıkların şehrin büyük bir kısmını kaplaması

⁴³ Bkz. 110. ve 117. mektuplar: Montesquieu, *Persian Letters*, ed. Andrew Kahn, çev. Margaret Mauldon, New York 2008, s. 153-154, 162.

⁴⁴ Schiffer, *Oriental Panorama*, s. 92.

ve vebanın XVIII ve XIX. yüzyıllardaki yıkıcı etkileri bu düşünceyi kuvvetlendirmiştir.

Nüfusu azaltan etkenlerden birisi olan İstanbul'daki veba salgınları da Şarkiyatçıları fazlasıyla ilgilendiren konulardan bir diğerini oluşturur. Her şeyden evvel, İstanbul'a gelen ziyaretçiler için salgın hastalıklar, özellikle kolera ve veba birçok problemi de beraberinde getirmekteydi. Hastalığın nasıl bulaştığı konusunda teoriler vardı ama bunlar konuyu açıklayabilmekten fazlasıyla uzaktı, mikroorganizmalar henüz keşfedilmemişti, hastalığın kesin sonuç veren hiçbir tedavisi yoktu. Özellikle XIX. yüzyıl başlarındaki iki büyük veba salgını, İstanbul'da çok büyük kayıplara yol açmıştır. Bunlardan 1811-1812 salgınına Daniel Panzac'a göre, yaklaşık olarak 100.000 kişi, 1836-1837 salgınına ise yaklaşık 25.000 kişi hayatını kaybetmiştir.⁴⁵

Şarkiyatçıların salgın hastalık anlatıları, konuya geniş açıdan bakar. Her şeyden önce vebanın ve diğer pek çok hastalığın İstanbul gibi Doğu şehirlerinde içkin (endemik) olduğunu düşünürler. Salgın hastalık anlatılarında bir diğer önemli tema da, seyyahların İstanbullularda gözlemledikleri, Müslümanlıktan kaynaklı bir kadercilik ve umursamazlıktır.

Osmanlı İstanbul'undaki en eski veba salgınlarından birisine şahit olanlardan bir gezgin de XVI. yüzyılda İstanbul'u diplomatik bir görevle ziyaret eden Augier Ghislain de Busbecq'tir (ö. 1592). Oldukça şiddetlenen veba illetinden korunmak amacıyla taşınma isteğini Kanunî Sultan Süleyman'a (1520-1566) ileten de Busbecq, ilk başta olumsuz yanıt almıştır. Sultan, hastalığın Allah tarafından gönderildiğini ve Allah'ın takdirine karşı gelinemeyeceğini, kaderden kaçmanın ya da saklanmanın hiçbir işe yaramayacağını, kendisinin de aynı tehdit altında olduğu hâlde hiçbir yere kaçmadığını iletmıştır.⁴⁶ Vebanın İstanbul'da gittikçe şiddetini artırması ve elçilik doktorunun da hastalığa yakalanıp hayatını kaybetmesi, Busbecq'i daha da endişelendirmiş olmalı ki sultana ikinci bir haber yollamış ve bu sefer izin alabilmiştir. Alınan izinle tüm elçilik çalışanları ile beraber, Pera'dan Büyükkada'ya taşınırlar ve tam üç ay adada kalırlar, arada bir İstanbul'dan yahut Beyoğlu'ndan ziyarete gelen dostlarından salgın hakkında bilgi alırlar.⁴⁷

⁴⁵ Nalan Turna, "İstanbul'un Veba ile İmtihani: 1811- 1812 Veba Salgını Bağlamında Toplum ve Ekonomi", *Studies of the Ottoman Domain*, 2011, c. 1, s. 36-37.

⁴⁶ Ogier Ghislain de Busbecq, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, çev. Aysel Kurutluoğlu, İstanbul, ts. (Tercüman 1001 Temel Eser), s. 167.

⁴⁷ Busbecq, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, s. 96.

1812 yılındaki vebaya şahit olanlardan biri Fransız elçiliğinde görevli Charles Pertusier olup bu salgının en şiddetli olduğu zamanda günde 2.000 kişinin öldüğünü söyler. Pertusier de, Türklerin hastalıktan kendilerini sakınmamalarından ve kendilerini gidişata bırakıvermelerinden bahseder, aslında bir başka yazardan, Thomas Thornton'dan öğrendiğimiz kadarıyla hastalığın adını telaffuz etmek istemeyen Türklerin, hastalığı "mübarek" diye andıkları bile görülmüştür.⁴⁸

1835-1839 yılları arasında Türkiye'de bulunan Helmuth Von Moltke (d. 1800-ö. 1891), 1837 yılındaki büyük veba salgını ile ilgili olarak Türklerin gösterdiği umursamazlıktan bahseder,⁴⁹ fakat artık Osmanlı Devleti, Avrupa'da neredeyse yüz yıldır bilinen karantina sistemini, İstanbul'da uygulamaya karar verir. Moltke ise Avrupa'daki şehirlerde işe yarayan karantinanın İstanbul koşullarından ne yazık ki işe yaramayacağından bahseder ve İstanbul için yeni bir öneri getirir: çok iyi çalışan bir sağlık zabıtasının kurulması ki bu öneri "boş duran Davutpaşa ve Rami Çiftliği Kışlalarının" vebanın salgın olma durumundan çıktığı fakat alttan alta hâlâ devam ettiği durumlarda, birer karantina merkezi olarak kullanılmalıdır.

Sonuç

Uzun tarihi boyunca "dünyanın arzuladığı şehir" olarak nitelendirilmiş olan İstanbul, bugün bile bir arzu şehri olma vasfını korumaktadır. Şarkiyatçıları anlatılarında önemli siyasi, iktisadi ve sosyal alt metinlerle Şark'ı (ve dolayısıyla da Garp'ı) tanımlarken, büyük ölçüde şehrin ürettiği bu arzunun çekim kuvvetine kapılmışlardır. Bu yazıda İstanbul'un pitoresk güzelliklerinden, antik geçmişinden ve de gündelik hayat deneyimlerinden etkilenmiş; geçmişi oldukça eskilere dayanan ve Aydınlanma Çağı düşünürlerince teorize edilmiş Doğu despotizmi ile harem anlatılarını yeniden üreterek sürdüren ve pek çok farklı kurgusal türde eserler vermiş olan romantik Şarkiyatçılara ağırlık verilmiştir. Her ne kadar romantik Şarkiyatçılar İstanbul'un "arzulanan kent olma" tarihinde önemli bir yere sahipseler de, bunun sadece bir yönü yansıttığı; söz konusu arzunun farklı dönemlerde farklı kaynakları olduğu da belirtilmelidir. Dünyanın arzuladığı şehir olarak anılan İstanbul'un bu çerçevede geçirdiği değişimleri incelemek, "şehri" ve daha genel olarak da "şehre ve de şehirlere dair olanı" anlamak için yeni imkânlar açmaya muktedir görünmektedir.

⁴⁸ Thomas Thornton, *The Present State of Turkey*, London 1802, c. 2, s. 217.

⁴⁹ Helmuth Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, çev. Hayrullah Örs, İstanbul 1969, s. 93.